

קם ליה בדרבה מיניה בחיוב כופר

פטור אדם מתשלום כופר- האם מהוה קולא באדם?

תירוץ ריב"א.

תירוץ ר"י.

א. שיטת המהר"ם.

דחיית שיטת המהר"ם.

ב. שיטת רש"י.

ג. שיטת השיטה מקובצת.

טבלה לסיכום השיטות.

פטור אדם מתשלום כופר- האם מהוה קולא באדם?

הגמ' מביאה את חומרתו היתרה של שור הנוגת לעומת האדם:

"...לא ראי השור שמשלם את הכופר כראי האדם שאין משלם את הכופר..."

האדם אינו משלם כופר כשהמית אדם אלא חייב מיתה. לעומתו שור מועד שהרג אדם, בעליו חייב בתשלום כופר ליורשי המת. וכן כתבה התורה:

"...השור יסקל וגם בעליו יומת. אם כופר יושת עליו..."

מכיוון שדין השור חמור יותר מדין האדם, מבארת הגמ' שאין ללמוד מן השור אל האדם ענין תשלום נזק ובעינן פסוק לרבות אדם המזיק. וזהו ביאור 'לא הרי השור- המשלם כופר- כהרי האדם- הפטור מכופר.

ועל כך הקשו **התוד"ה**: "**כראי**": הרי האדם ההורג דינו במיתה. את הכופר אינו משלם כיוון שקם ליה בדרבה מיניה (ומת ולא משלם). אי"כ העובדה שהוא אינו משלם יסודה בחומרתו היתרה ואינה קולא, שמכיוון שחייב מיתה הוא אינו משלם, ומדוע טענה הגמ' כי זו קולא באדם יחסית לשור? על כן יש לחקור האם בחיוב מיתה וכופר על האדם אמרינן 'קם ליה בדרבה מיניה' ומת ואינו משלם או שלא שייך כלל זה ואם כך מדוע אינו משלם את הכופר?

תירוץ ריב"א.

על כך ענה הריב"א בתוס' שם:

"הקשה ריב"א...ותירץ דשוגג נמי פטור מדתנא דבי חזקיה..."

הריב"א מסכים כי הלימוד של קלב"מ חל אף על כופר שמיתה פוטרנו, ואכן אדם ההורג מת ולא משלם מדין קלב"מ.

ומתירץ ריב"א ע"פ דברי תנא דבי חזקיה **בכתובות דף ל"ה**.

"...תנא דבי חזקיה: מכה אדם ומכה בהמה, מה מכה בהמה - לא חילקת בו בין בשוגג בין במזיד, בין מתכוין לשאין מתכוין, בין דרך ירידה לדרך עלייה, לפוטרו ממון אלא לחייבו

¹ שמות כ"א, ל.

² הוקשו האדם והבהמה בפרשת אמור: "מכה בהמה ישלמה למכה אדם יומת".

ממון, אף מכה אדם - לא תחלוק בו בין בשוגג בין במזיד, בין מתכוין לשאין מתכוין, בין דרך ירידה לדרך עלייה, לחייבו ממון אלא לפטור ממון...".

אליבא דחזקיה, לא רק אדם שחייב מיתה נפטר מן התשלומין מדין קלב"מ. אלא אפילו אם האדם לא יהרג, כגון אם הרג בשוגג או שהעדים לא התרו בו וכד', עדיין יהא פטור מן התשלומין כיוון דמקישים 'מכה אדם' ל'מכה בהמה': מה מכה בהמה חייב בתשלומין בין בשוגג בין במזיד אף מכה האדם פטור מן התשלומין בין בשוגג בין במזיד.

מכאן נלמד עקרון, דעצם העובדה שההורג ראוי הוא במעשיו להתחייב מיתה, כבר נפטר הוא מן התשלומין, ואפילו אם בסופו של דין לא התחייב מיתה, כגון שהרג בשוגג או שלא התרו בו עדין. מכאן אתה למד שמעשה הראוי לחייב מיתה, פטור הוא מן התשלומין, לעומת השור שהרג שחייב בכופר לעולם. זוהי חומרתו היתרה של שור על האדם. על שיטת ריב"א קשה מדף כ"ו.

"...ויהא אדם חייב בכופר מק"ו: ומה שור שאינו חייב בארבעה דברים - חייב בכופר, אדם שחייב בארבעה דברים - אינו דין שיהא חייב בכופר! אמר קרא: ככל אשר יושת עליו, עליו - ולא על אדם...".

הגמ' הביאה לימוד מפורש, דהאדם פטור מן הכופר מלימוד מפורש מפסוק "ככל אשר יושת עליו". אך מדוע בעיני פסוק, נלמד שההורג אדם פטור מן הכופר מדין קלב"מ? על כן נראה דא"א להסביר כשיטת ריב"א, אחרת היתה הגמ' שם מתרצת כמותו! ונראה שרש"י שם הוקשה לו זאת ולכן ביאר בד"ה: "ויהא אדם", וז"ל: "כגון במזיד ולא אתרו ביה דליתיה בר קטלא ולא בר גלות". משמע שמבאר ברייתא זו שחולקת על תנא דבי חזקיה. ולכן ביאר שאלת הגמ' במזיד וללא התראה.

תירוץ ר"י.

סובר ר"י דאדם שהרג פטור לעולם מן הכופר מלימוד הפסוק: "ככל אשר יושת עליו", ואין לפטרו מדין קלב"מ. וכך כתב התוס':

"...ואור"י דלאו פרכא היא כלל דלא מפטר משום קים ליה בדרכה מיניה

ואמנם גם הלימוד של חזקיה לא שייך, לדעתו, בדין כופר ומיתה:

"...ותנא דבי חזקיה דפטר אפילו שוגג היינו ממון שהזיק בשעת חיוב מיתה ולאפוקי ממאן

דדריש בפי' אלו נערות (כתובות דף לה. ושם) הא אם יהיה אסון לא יענש דדוקא דין אסון

אתא חזקיה ואשמועינן לאו דוקא דין אסון לא יענש אלא אפי' שוגג לא יענש".

כלומר לימודו של חזקיה שייך דוקא בחיוב ממון ומיתה דאמרינן קלב"מ ומת ואינו משלם. אך חזקיה לא

אמר דבריו לגבי כופר ומיתה, כיוון דלא שייך לומר בהם קלב"מ.

אמנם עתה יש להבין, מהי הסברא בשיטת ר"י, דבממון ומיתה אמרינן קלב"מ לפטור מתשלומי ממון,

ואילו בכופר ומיתה לא אמרינן כלל זה לפטור מן הכופר ובעיני פסוק מפורש ע"מ לפטורו!

ננסה לבאר את דברי ר"י בגי' אופנים שונים:

א. שיטת המהר"ם.

כתב המהר"ם על התוס', וז"ל:

"...ר"ל דאינו מפטר משום קלב"מ אלא היכא שהזיק ממון בהדי מיתה...דהיינו שהמית אחד

וקרע את בגדיו וכמו שנגף אשה הרה והמית את האשה וגם יצאו ילדיה שפטרו הכתוב אם

לא יהיה אסון באשה וגו' משום דקלב"מ...".

מתי נאמר קלבי"מ לפוטרו מן הממון? רק כאשר הזיק ממון באותה הפעולה שחייבתו מיתה. כגון: המית אדם וקרע את בגדיו, דיש פה שתי תוצאות שונות: 1. הריגת אדם. 2. נזק לבגדים. אך כשמתחייב בממון ובמיתה עבור אותה תוצאה לא נאמר קלבי"מ לפוטרו מן הממון ויתחייב גם בממון וגם במיתה. כגון: ההורג אדם דיש פה תוצאה אחת והיא הריגת אדם, עם שני חיובים: 1. מיתה. 2. כופר³.

מהו מקורו של המהר"ם?

בכתובות דף ל"ו: כותבת המשנה:

"...וכל המתחייב בנפשו אין משלם ממון, שנאמר: ואם לא יהיה אסון ענוש יענש".

על כך אומרת הגמ' **שם דף ל"ז**.

"...שנא': ולא יהיה אסון ענוש יענש וכו'. והא מהכא נפקא? מהתם נפקא: כדי רשעתו -

משום רשעה אחת אתה מחייבו, ואי אתה מחייבו משום שתי רשעיות! חדא במיתה וממון,

וחדא במלקות וממון..."

שני מקורות יש לדין קלבי"מ:

1. "ולא יהיה אסון ענוש יענש":

מכאן למדין שהחייב ממון ומיתה, מת ואינו משלם.

2. "כדי רשעתו" - משום רשעה אחת אתה מחייבו, ואי אתה מחייבו משום שתי רשעיות:

מכאן למדים שהחייב ממון ומלקות, משלם ואינו לוקה. ועוד יש לדייק מכך, דדווקא כאשר ע"י ביצוע העברה עשה האדם שתי רשעיות (=תוצאות), נחייבו רק על רשעה אחת ולא על שתיהן ויתחייב בתשלומין ולא במלקות. אך כשעשה רשעה אחת עם שתי חיובים עברה, לא נפוטרו באחת מהם.

המהר"ם מרחיב את הדיוק הזה גם לגבי מי שנתחייב מיתה וממון: דווקא כאשר ע"י ביצוע העברה עשה האדם שתי רשעיות (=תוצאות), נחייבו רק מיתה ולא תשלומין. אך כשעשה רשעה אחת עם שתי חיובים עברה- כגון בסוגיה דידן דחייב כופר ומיתה על פעולת ההריגה- לא נפוטרו ויתחייב בשניהם⁴. זה המקור לדברי המהר"ם.

אמנם, אפשר לתרץ את ריב"א ולומר, דמה שאמרה התורה "משום רשעה אחת

אתה מחייבו, ואי אתה מחייבו משום שתי רשעיות" הוא דווקא בדין ממון ומלקות. אך בממון

ומיתה אין הלימוד ממקור זה אלא מן הפסוק 'ולא יהיה אסון', ואז אין הבדל זה נוהג,

ואמרינן קלבי"מ ואפילו על רשעה אחת, ואינו חייב את הכופר.

דחיית שיטת המהר"ם.

והקשו גדולי האחרונים על שיטת המהר"ם מדברי הגמ' **במס' מכות דף ד**.

"מתני'. מעידין אנו באיש פלוני שחייב לחבירו מאתים זו, ונמצאו זוממין - לוקין ומשלמין,

שלא השם המביאן לידי מכות מביאן לידי תשלומין, דברי ר' מאיר; וחכ"א: כל המשלם

אינו לוקה..."

עדים זוממין המעידים עדות שקר, מרשיעים שתי רשעיות⁵:

³ אם לא שפטרנוהו מן הפסוק: "ככל אשר יושת עליו".

⁴ אם לא שנפוטרו מלימוד ד"עליו".

⁵ אמנם יש אחרונים הסוברים כי מדובר פה ברשעה אחת, והיא לאו דילא תענה, ומכאן הקשו על המהר"ם. אך הסביר הרב כי מדובר פה בשתי רשעיות. והיינו משום שהמלקות הם מילא תענה (לר"מ) והתשלומין הם מדין יכאשר זמם לעשות לאחיו ושני

1. לאו דילא תענה ברעך עד שקר, וחייבים על כך מלקות.
2. עדים זוממין דחייבים ממון, מדין יועשיתם לו כאשר זמם לעשותי.
כפי שאמרנו לעיל, בשתי רשעויות אמרינן קלבי"מ. לכן שיטת חכמים מובנת מדוע לוקה ואינו משלם. אך לר"מ מדוע משלם ולוקה? עונה הגמ':

"גמ'. בשלמא לרבנן כדי רשעתו כתיב, משום רשעה אחת אתה מחייבו ואי אתה מחייבו משום שתי רשעויות, אלא רבי מאיר מ"ט? אמר עולא: גמר ממוציא שם רע, מה מוציא שם רע לוקה ומשלם, אף כל לוקה ומשלם..."

כלומר, לר"מ כל החייב מלקות וממון, לוקה ומשלם כפי שלמדים ממוציא שם רע. את הפסוק 'כדי רשעתו' ר"מ למד לענין החייב מלקות ומיתה, דפטור מן המלקות.
מדברי ר"מ קשה לשיטת המהר"ם: איך לומדים עדים זוממין ממוציא שם רע דלוקין ומשלמים, הרי במוציא שם רע עסקינן ברשעה אחת של הוצאת שם רע, שיש לה שני חיובין. לכן לא אמרינן קלבי"מ. אך בעדים זוממין הרי עסקינן בשמי רשעויות כדלעיל, אי"כ מדוע ר"מ לא מחלק כמהר"ם בפשטות בין רשעה אחת לשתי רשעויות?

אמנם האור שמח תרץ כי רבנן סברו כמהר"ם שאין ללמוד ממוציא ש"ר על עדים זוממים, שבמש"ר הכל רשעה אחת היא ובכך חלקו על ר"מ. לכן לא למדו עדים זוממים ממוציא שם רע לחייבו מלקות וממון, דזה חשיב שתי רשעויות וזה רשעה אחת.
אך מקשים האחרונים על דברי האור שמח מדברי התוס' במכות שם שכתב כי מחלוקתם של רבנן ור"מ היא בענין אחר: האם עדים זוממין הוו קנסא או ממונא. והדרא קושיה לדוכתא.
על כן יש המפרשים את דעת ר"י באופן אחר.

ב. שיטת רש"י.

בבבא מציעא דף צ"א. מבאר רש"י יסוד גדול בלימוד 'משום רשעה אחת אתה מחייבו, ואי אתה מחייבו משום שתי רשעויות'.
הגמ' שם הביאה את דברי רבא האומר "אתנן אסרה תורה אפילו בא על אמו", וחידש רבא חידוש בדין הבא על אמו ונתן לה טלה: האם טלה זה מיקרי אתנן לענין איסור הקרבה, או מכיוון שאמרינן קלבי"מ הרי שהוא חייב מיתה שבא על אמו וממילא אינו חייב לתתלה הטלה, וטלה זה מתנה בעלמא הוא וכשר למזבח?
הסביר רש"י שם:

"דבא אמר אתנן אסרה תורה אפילו בא על אמו - ונתן לה טלה באתנן, אתנן הוא ואסור לקרבן, דאתנן סתמא כתיב (דברים כג), לא שנא אמו ולא שנא פנויה, ואף על גב דאי תבעה ליה בדינא קמן תן לי אתנני - לא מחייבין ליה, דהא קם ליה בדרכה מיניה, כי יהביה ניהלה - אתנן הוא, אלמא: אפילו במקום מיתה נמי רמו תשלומין עליה, אלא שאין כח לענשו בשתים, אבל די שמים לא יצא עד שישלם, דאי לא רמו תשלומין עליה, כי יהביה ניהלה מי הוה אתנן, מתנה בעלמא הוא דיהיב לה... תשלומין רמו עליה, אלא שאין כח בבית דין לענשו שתים, ... אי נמי: אי תפיס לא מפקינן מיניה, כך שמעתי מפי מורי הזקן..."

דינים הם. והראיה לכך, דאם ירצה הנידון למחול לעדים הזוממין על המלקות לא יוכל למחול להם. אך אם ירצה למחול להם על התשלום, מחילתו מחילה.

⁶ חז"ל למדו: יזיסרו אותי לחייבו מלקות. יענשו אותי לחייבו ממון.

כלומר: כשאמרינן שהאדם פטור מדין קלב"מ, הכוונה דאין כח לבי"ד לחייבו בשתיים. אך הוא עצמו חייב ממון כדי לצאת ידי שמים, ואם רוצה לצאת ידי חובת שמים עליו לשלם. וכן אם קם בעל בדין ותפס ממנו הממון אין בי"ד מוציאים ממנו כיוון שמעיקר הדין הוא שחייב. וזהו שאמרו: 'משום רשעה אחת אתה מחייבו, ואי אתה מחייבו משום שתי רשעות' היינו שלבי"ד אין רשות לחייבו בשתי רשעויות, אבל באמת גברא בר חיובא הוא וחייב הממון ומועילה תפיסה.

אם כן, הרי אף שהיינו סבורים לומר, דאמרינן קלב"מ גם בדין כופר ומיתה ובי"ד פוטרו מן הכופר. אך אם רוצה לצאת ידי שמים, חייב לתת לירשמים. וכן אם היו יקומו יורשי המת ויטלו ממנו ממון בחזקה, אין בי"ד מוציא מידיהם. לכן בעינן את הפסוק "ככל אשר יושת עליו" ללמד, דמה שפטרין מכופר הוא פטור גמור, ואינו חייב מדיני שמים, ואם יתפסו היורשים ממון של ההורג בי"ד מוציאים מידם.⁷ אמנם קשיא על הסבר זה בר"י: הרי להסבר זה משמע שבאופן עקרוני למדים קלב"מ גם לגבי חיוב כופר ומיתה. אך הרי ר"י בפירוש שאין שייך כלל לומר דין קלב"מ בחיוב כופר ומיתה!! על כן באנו להסבר שלישי.

ג. שיטת השיטה מקובצת.

הביא השמ"ק בדף מ"ג: שיטה נוספת להבנת ר"י בשם רבינו פרץ. חיוב ממון כעונש אפשר לפטור מדין קלב"מ, ואילו חיוב כפרה א"א לפטור! עתה יש לשאול האם כופר הוא עונש או כפרה? נחלקו התנאים בכך:

דף מ.

"...דתניא: ונתן פדיון נפשו - דמי ניזק, ר' ישמעאל בנו של רבי יוחנן בן ברוקה אומר: דמי מזיק; מאי לאו בהא קמיפלגי, דרבנן סברי: כופרא ממונא הוא, ור' ישמעאל בנו של רבי יוחנן בן ברוקה סבר: כופרא כפרה..."

הרי דאיכא מ"ד דסבר כופר הוי כפרה. לכן, בשלמא כשהחיוב הוא תשלומי ממון ומיתה, הרי אפשר לפטור את האדם מן הממון כיוון שזהו תשלום עבור הנזק שגרם וחיובו נתון ביד בי"ד. אך בחיוב כופר ומיתה, הכופר אינו תשלום עבור הנזק אלא כפרה על המזיק שהרג, ואין הכפרה עונש בידי בי"ד, ולכן אינו יכול לפטרו ולא אמרינן קלב"מ. וז"ל השמ"ק שם, ד"ה: "בגופו של עבד":

"...ומה שפירש ר"י דדמי הנהרג נפקא לן מ'עליו- ולא על האדם' היינו בתורקת כופר, משום דלא שייך למיפטר משום קלב"מ בממון שעמו דהא כופר כפרה הוא..."

והביא השמ"ק ראייה לשיטתו משבת דף צ"ג:

"תנו רבנן: המוציא אוכלין כשיעור, אם בכלי - חייב על האוכלין ופטור על הכלי, ואם היה כלי צריך לו - חייב אף על הכלי. שמע מינה: אוכל שני זיתי חלב בהעלם אחד - חייב שתיים! - אמר רב ששת: הכא במאי עסקינן - כגון ששגג על האוכלין והזיד על הכלי..."

הרי דאם חייב מיתה על הוצאה במזיד וחייב חטאת על הוצאה בשוגג אינו נפטר מן החטאת מדין קלב"מ. מדוע? כיוון דאין אומרים קלב"מ בכפרה.

⁷ אך ברא"ש פרק רביעי אות ד' בהגהת אשר"י בסופה כתב, וז"ל: "ראובן שהרג את שמעון אע"פ שחייב מיתה משלם דמיו ליורשים בבא לצאת ידי שמים אי נמי תפסי יורשים מיניה לא מפקינן מיניה. מאי?" הרי שבכופר ומיתה תפס כדעת רש"י בלי הלימוד מן הפסוק. וכן הוא בספר יראים סימן ר"ז. וקשה: דהרי אף לשיטת רש"י פטר ר"י כופר מדיני שמים מן הפסוק! ויש שתוצו דמה שכתב האשר"י אין כוונתו לחיוב תשלום מין דכופר, אלא לחיוב תשלומין של דמי הנהרג, שעדיין חייב בהם ההורג מדין שמים.

וכן הוא בכתובות דף ל: בתוד"ה: "זר" בענין האוכל תרומה השוגג:

"...וי"ל דשאני שוגג דתרומה משום דתשלומין דידיה כפרה ולא ממונא כדאמרינן במסכת תרומות (פ"ו מ"א) דאם רצה כהן למחול אינו יכול למחול משום דלא הוי ממון אלא כפרה ואפילו אוכל תרומת עצמו דלא גזל מידי משלם כפרה לעצמו וחומש לכהן ולכך לא שייך קים ליה בדבריה מיניה לפוטרו מכפרה..."

אמנם שיטה זו בכופר אינה לכ"ע אלא רק למ"ד כופרא- כפרה. אך למ"ד כופרא- ממונא, עדיין אמרינן קלב"מ. לכן אליבא דמ"ד זה יש להבין כאחת משתי השיטות דלעיל. אמנם יש להקשות על ריב"א: וכי לא סבר שבכפרה אין קלב"מ? אלא שיי"ל דברור שריב"א ביאר קלב"מ למ"ד כופרא ממונא, אך למ"ד כופרא אין קלב"מ.

טבלה לסיכום השיטות.

ר"י			ריב"א	
אליבא דשמ"ק	אליבא דרש"י- ב"מ צ"א.	אליבא דמהר"ם		
לא אמרינן.	אמרינן.	לא אמרינן.	אמרינן.	קלב"מ בכופר ומיתה
כופר הוי כפרה וא"א לפטרו מכך.	כממון וכמיתה. אך חייב הכופר כדי לצי"ש, ומועילה תפיסה. אך ביי"ד אינם מענישים בשתיים	רק בשתי רשעויות אמרינן, ולא ברשעה אחת.	כממון ומיתה.	סברא
מן הפסוק "ככל אשר יושת עליו".	מן הפסוק "ככל אשר יושת עליו".	מן הפסוק "ככל אשר יושת עליו".	מדין קלב"מ ומהיקשא דחזקיה.	מדוע פטור מכופר
איכא מא"ד יכופרא- ממונא שחולק על שיטה זו.	ר"י אמר בדיוק ההפך, דלא אמרינן כלל קלב"מ בחיוב מיתה וכופר.	שיטת ר"מ במכות ד. אינה מובנת, כיצד למד ממוציא ש"ר שלוקה ומשלם הרי זו רק רשעה עחת.	פטור בכופר למדה הגמי בדף כ"ו. מן הפסוק "ככל אשר יושת עליו". ולא מקלב"מ.	הקושי

מראי מקומות בבא קמא ד, א-ב

תד"ה - "כראי אדם שאין משלם את הכופר"

א) לקושיתם : מאי חומרא וכו' משום דקים ליה בדרבה מיניה

1. לפסק הלכה של דין זה : עיין רמב"ם פ"ג מגניבה, הלכה א', ב'.
2. עיין היטב ב"מ דף צ"א,א. "ת"ר החוסס את הפרה וכו' רבא אמר אתנן וכו' אמור" ורש"י שם ד"ה "רבא אמר". הוכח מסוגיא זו : האם חייב לצאת ידי שמים בקילב"מ ? מהו הטעם לכך ?
3. עיין שבת צד,א, שגג באוכלין והזיד בכלי וכו', למה אין קילב"ם לפוטרו מחטאת ?
4. יסוד הדין : אין דין קילב"מ בתשלומי כפרה - עיין תוס' כתובות ל,ב, "זר" - וראה להלן מ,א, "מאן תנא כופרא כפרה". מה הקושי על התוס' ?

ב) לתירוץ : ואור"י דלאו פירכא היא כלל וכו'

1. עיין מהר"ם ומהרש"א - באר דבריהם .
2. עיין היטב מכות ד,א, במשנה מעידין אנו וכו' ובגמרא ד,ב, עד גמר ממוציא שם רע וכו' ומשלם" - מהו הקשי על דברי המהר"ם ? נסה לישבו.
3. כיצד אפשר לבאר תירוץ התוס' באופן אחר עפ"י 2,4 לעיל.
4. שיטת רש"י בדין קילב"מ בכופר - להלן י,א, רש"י ד"ה "משא"כ באש", כו,א, "ויהא אדם חייב בכופר", רש"י נג,ב, ד"ה "אדם ובור פטורין".

ג) תד"ה "כיון דכייף"

1. בירושלמי יש וכו'. שמ"ק בשם תוספי תוס' לרא"ש.
2. בא,ד, דהם גרמו לו - השוה לדברי נ"י להלן ס"פ כיצד (עמ' י"א ברי"ף) - תוס' כ"ז,ב, תד"ה "ושמואל".

ד) גמרא ד,ב, "ואימא מבעת זה המיס" ע"י רשב"א ומאירי, תרץ לפ"ז קושיות

תוס'